

Presenting the Physical Planning Pattern of the Islamic Iranian City to Respond to Human Needs from the Perspective of Islam

ARTICLE INFO

Article Type

Descriptive Study

Authors

Ghasemi K.*¹ MSc,
Hamzenezad M.² PhD,
Meshkini A.¹ PhD

How to cite this article

Ghasemi K, Hamzenezad M, Meshkini A. Presenting the Physical Planning Pattern of the Islamic Iranian City to Respond to Human Needs from the Perspective of Islam. Naqshejahan- Basic studies and New Technologies of Architecture and Planning, 2019;9(3):177-190.

¹Urban Planning Department, Humanities Faculty, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

²Architecture Department, Architecture & Urban Development Faculty, Iran University of Science & Technology, Tehran, Iran

*Correspondence

Address: Tarbiat Modares University, Nasr Bridge, Jalal-e-Al-e-Ahmad Highway, Tehran, Iran. Postal Code: 1411713116

Phone: -

Fax: -

k.ghasemi@modares.ac.ir

Article History

Received: August 24, 2019

Accepted: November 6, 2019

ePublished: December 21, 2019

ABSTRACT

The present study was conducted with the aim of presenting the pattern of Islamic Iranian city to respond to human needs from the perspective of Islam. The most important instruments for collecting the required data in this research were the library research method and questionnaire. The planning approach emphasized by the proposed pattern was sustainable urban development using the participatory planning approach, and the study approach of the pattern was the epistemic approach. In this way, given the importance of humans, this study explored humanity from the Islamic perspective and considering the various existential dimensions of humans, Islamic city is formed based on the physical and spiritual needs of humans in four types of bio-based, recreation-based, culture-based, and meaning-based needs. Then, for the purpose of the optimal realization of each mentioned quadruple needs of humans, the most important content principles of Islamic cities were introduced as justice, neighborhood-based, mosque-based, avoidance of disturbance, privacy, beauty, and communication with nature. On the other hand, in this pattern the aims of the viable city were considered as the theoretical basis, but instead of emphasizing the lower layers (physical needs), emphasis was placed on accurate planning and maximal growth in supplying the higher layers (spiritual needs) of the human under the title of growable city. The pattern also emphasized two potential areas of the self that to flourishing the higher layers, the first two areas should only be answered according to the necessity. Indeed, the main purpose of this pattern was to providing background and warning for accurate planning and maximum growth in layers three and four (culture-based and spiritual-based) that is the main purpose of human definition. The most important point emphasized in a growable city is the attention to the fourth dimension (meaning-based).

Keywords Islamic City; Human Needs; Livable City; Growable City

CITATION LINKS

[1] An intellectual history of urbanism, from ... [2] Lurbanism, utopias and realities, an ... [3] The death and life of great American ... [4] Explanation of livability of surrounding village ... [5] Research on relationship between environmental ... [6] The place of cultural spaces in ... [7] Comparative comparison of Tehran with ... [8] A reflection on the concept of the Islamic ... [9] Iranian cities: Formation and ... [10] Proposed «Mahallah» with centrality of ... [11] The effect of modernism on the space-physical ... [12] The spatial analysis of the livability of ... [13] The livability of Iranian and Islamic cities ... [14] An analysis of the spatial distribution pattern ... [15] The most important principles of Iranian ... [16] Cities and metaphors, beyond imaginaries ... [17] Re-imaging the city: A new conceptualization ... [18] The environmental and social manifestation ... [19] Islamic principles and culture applied to ... [20] Conceptual and applied principles in ... [21] The designing of Iranian Islamic pattern ... [22] An introduction on Islamic identity in ... [23] Man from Islam's ... [24] Sharia ... [25] Human beings from the beinning ... [26] Hierarchy... [27] Motivation in work ... [28] A causal correlational test of the ... [29] An empirical test of a new theory of ... [30] The motivation to ... [31] Maslow reconsidered: A review of research on the need ... [32] Perceived need satisfactions of domestic versus overseas ... [33] The importance of human needs during ... [34] Individual in society; A textbook ... [35] Existence, relatedness, and growth: Human needs in ... [36] Schools and theories in personality ... [37] MAAREJ AL-QODS FI MADAREJ MAAREFAT ... [38] In the shadows of the ... [39] Islamic school: Modern man and ... [40] Al-Manar ... [41] Theology and Islamic ... [42] The holy Qoran: The symbol of reasonable ... [43] AL-Mizan ... [44] Islam and time ... [45] Qur'anic knowledge: Theology-cosmology ... [46] The objective solutions of Quran's response to the needs of contemporary ... [47] Lessons of ... [48] Human interaction with geometric space ideas in ...

ارایه الگوی برنامه‌ریزی کالبدی شهر ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان از منظر اسلام

کیمیا قاسمی^۱ MSc

گروه برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

مهدی حمزه‌نژاد PhD

گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران

ابوالفضل مشکینی PhD

گروه برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

چکیده

مطالعه حاضر، با هدف ارایه الگوی شهر ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان از منظر اسلام انجام شد که از روش کتابخانه‌ای و پرسش‌نامه به‌عنوان مهم‌ترین ابزارهای گردآوری داده‌های مورد نیاز استفاده شد. رویکرد برنامه‌ریزی مورد تاکید الگوی ارایه‌شده، توسعه پایدار شهری با رهیافت برنامه‌ریزی تعاملی و رویکرد مطالعاتی الگو نیز رویکرد معرفت‌گرایانه بود. به این صورت که با توجه به اهمیت انسان به شناخت خود از دید اسلام پرداخته و به تبع ابعاد گوناگون وجودی او شهر اسلامی متناسب با انسان و نیازهای جسمانی و روحانی او در چهار رده نیازهای زیست‌محور، تفریح‌محور، فرهنگ‌محور و معنای‌محور شکل گرفت. سپس به سبب تحقق بهینه هر یک از نیازهای چهارگانه انسان، مهم‌ترین اصول محتوایی شهر ایرانی اسلامی شامل عدالت، محله‌محوری، مسجدمحوری، پرهیز از انواع مزاحمت‌ها، محرمت، زیبایی و ارتباط با طبیعت معرفی شد. از سوی دیگر در این الگو اهداف شهر زیست‌پذیر به‌عنوان مبنای نظری در نظر گرفته شد، با این تفاوت که به جای تاکید بر لایه‌های پایین (نیازهای جسمانی) بر برنامه‌ریزی دقیق و رشد حداکثری در تامین لایه‌های بالاتر (نیازهای روحانی) انسان تحت عنوان شهر رشدپذیر تاکید شد. همچنین در این الگو بر دو ساحت بالقوه نفس تاکید شد که برای عمل‌کردن براساس آن باید به دو ساحت اول تنها در حد ضرورت پاسخ داد تا لایه‌های بالاتر شکوفا شوند. درحقیقت هدف اصلی این الگو زمینه‌سازی و هشدار برای برنامه‌ریزی دقیق و رشد حداکثری در لایه‌های سه و چهار (فرهنگ‌محور و معنای‌محور) آن بود که این نیز هدف اصلی تعریف انسان است. مهم‌ترین نکته در شهر رشدپذیر، توجه به بعد چهارم یعنی نیازهای معنای‌محور بود.

کلیدواژه‌ها: شهر اسلامی، نیازهای انسان، شهر زیست‌پذیر، شهر رشدپذیر

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۶/۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۸/۱۵

نویسنده مسئول: k.ghasemi@modares.ac.ir

مقدمه

تحولاتی که در دوران نوزایی شهر رخ داد، شهر را از مفهوم وسیله برای تامین نیازهای جسمی و روانی شهروندان، خارج ساخت و آن را تبدیل به یک اثر هنری و موجودی از پیش اندیشیده‌شده کرد که در اندیشه شکل‌دهی آن، توجه به جنبه‌های بصری تفوق بر فعالیت‌های جاری در شهر داشت. چنین رویه‌ای در طرز تفکر کارکردگرایان سده بیستم ادامه پیدا کرد و توجه به جنبه‌های اجتماعی و روان‌شناسی محیط، بیش از پیش به فراموشی سپرده

شد^[۱]. بنابراین در طول سال‌های جنگ جهانی، در مواجهه با مشکلات شهرها همچون مشکلات و پیامدهای حاصل از تفکیک کاربری‌ها در کشورهای مختلف، بی‌توجهی به مفهوم کیفیت زندگی و بسیاری از مشکلات دیگر، نظریه‌ها و دیدگاه‌های تازه‌ای همچون نظریه شهر انسان مطرح شد که ایده‌ای انسان‌دوستانه برای شهرهای آینده در نظر دارد. طراحان این شهرها نه‌تنها معمار و شهرساز، بلکه مجموعه‌ای از متفکران علوم اجتماعی، روان‌شناسی، تاریخ، اقتصاد و حقوق هستند که عمدتاً به کشورهای آنگلوساکسون تعلق دارند. شهر انسان، حاصل این ایده و اندیشه است که شهر صرفاً یک پروژه فنی و مهندسی برای ساختن سرپناه نیست، بلکه باید همه جنبه‌های تمدن یک جامعه را پوشش دهد^[۲]. ریشه‌های این تفکر را می‌توان در اندیشه‌های آرمان‌گرایان پیدا کرد که با بهره‌گیری از روش‌شناسی کل‌نگر، بر نقد جوامع صنعتی تاکید می‌کردند. آون، فوریه، بنجامین وارد ریچاردسون و هانری دوسن سیمون از این دسته هستند. صورت ملموس‌تر، سازمان‌یافته‌تر و اجرایی‌تر نظریات آرمان‌گرایان را می‌توان در نظریه باغ‌شهرهای هاوارد جست‌وجو کرد که تلاشی برای بهبود شرایط و وضعیت زندگی ساکنان شهرهای بزرگ بود. ادامه این تفکرات در دوران معاصر را می‌توان در اندیشه‌های جین جیکوبز یافت که از تغییر و سامان‌دهی فضای شهری با دزنظرگرفتن مفهوم سلامت روان دفاع می‌کند و شکل کالبدی شهر را عاملی موثر بر مسایل و مشکلات اجتماعی مانند بزهکاری و غیره می‌داند. جیکوبز مدعی بود که شهرهای سالم و بانشاط، شهرهایی ارگانیک، خودجوش و خوش‌اقبال هستند که بر پایه تنوع اقتصادی، انسانی و معماری، جمعیت‌های متراکم و اختلاط کاربری‌ها می‌بالند^[۳]. در همین زمان، نظری هرم احتیاجات بشر که توسط روان‌شناس معروف به نام آبراهام مازلو مطرح شد، بی‌تأثیر بر تغییر نگرش و تاکید بر تامین نیازهای گوناگون انسان در شهرها نبوده است. به باور وی، نیازهای انسان در چهار لایه قابل بررسی است: لایه اول شامل نیازهای اساسی انسان، لایه دوم امنیت و در لایه‌های سوم و چهارم به نیازهایی چون تعلقات روحی، ارتباط با دیگران، اعتقادات، فقدان تبعیض و غیره توجه کرده است. پس از آن وینهون این نظریه را بسط داد. وینهون معتقد بود اینکه دقیقاً چه اجتماعی زیست‌پذیر یا زیست‌پذیرتر است، کاملاً روشن نیست، اما قدر مسلم این است که مردم در اجتماع‌هایی که نیازهایشان بهتر برآورده شود، شادتر و راضی‌تر هستند^[۴]. در حال حاضر برنامه‌های توسعه شهری در ایران نیز در گسستی عمیق با سنت گذشته خود، خودرومدار و بر مبنای تسهیل هر چه بیشتر حرکت‌سواره بوده و آن‌طور که باید به فضاهای شهری، اهمیت آنها در ایجاد سرزندگی و بویایی شهری و ارتقای کیفیت‌های محیطی در فضاهای شهری توجه نشده است. امروزه بسیاری از فضاهای شهرهای ایران، غالباً به نیاز انسان به‌عنوان یک موجود اجتماعی به‌درستی پاسخگو نیستند. به‌عنوان مثال عرصه‌های عمومی شهر، به جای اینکه مردم را به مکث، حضور و برقراری مراودات اجتماعی دعوت کنند، آنها را به فرار تشویق می‌کنند و دیگر تجربه برخورد با

به این منظور هنگام برنامه‌ریزی شهری و اجرای طرح‌های توسعه شهری با در نظر گرفتن هویت ایرانی اسلامی، باید به ارزش‌های انسانی و نیازهای روحی و جسمی او برگرفته از تعالیم فرهنگ ایرانی اسلامی توجه کرد. در واقع با توجه به ارتباط بسیار محیط با نیازها، مساله نیازها و متعاقباً انسان کامل برای طراح و برنامه‌ریز شهری مطرح می‌شود و او باید به دنبال الگویی کامل برای شرح آن باشد.

طی سال‌های اخیر، دغدغه بسیاری از محققان دانشگاهی و حوزوی، مسائلی مربوط به شهر ایرانی اسلامی بوده است و هر یک از منظرهای خاص سعی در بازآفرینی شهر ایرانی اسلامی و حل مسائلی مربوط به آن داشته‌اند و مطالعاتی نیز در این مورد انجام شده است [8-18]. مطالعه حاضر نیز با اهداف شناخت نیازهای قابل تحقق انسان در محیط شهر و اولویت‌بندی آنها از منظر اسلام و ارایه الگوی شهرسازی ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان انجام شد و به دنبال پاسخ به این سؤال بود که جهان‌بینی اسلامی چه طبقه‌بندی از نیازهای انسان، قابل تامین از طریق محیط ارایه کرده و از لحاظ ضرورت چه اولویت‌بندی بر آنها حاکم است؟.

مبانی نظری مطالعه

رویکردهای مطالعاتی مربوط به شهر اسلامی

معماری و شهرسازی اسلامی، امروزه از زوایای گوناگونی مورد بحث قرار گرفته است که در هر رویکرد تأثیربخشی از علوم اسلامی در معماری و شهرسازی بررسی شده است. مبنای این گرایش‌ها تقسیم‌بندی پیامبر اکرم (ص) از اجزای علوم اسلامی است و در هر نظریه یکی از آنها مبنای قرار گرفته است. براساس روایتی از پیامبر اکرم (ص) دانش‌های سودمند برای انسان از دید اسلام به سه دسته شامل نشانه‌های حکیمانه (آیه محکمه)، اعمال درست و به‌جا (فرضیه عادلانه) و سنت‌های پایدار (سنة قائم) تقسیم می‌شوند. هر یک از این مراتب، مبنایی برای تعریف معماری و شهرسازی اسلامی برای برخی از نظریه‌پردازان بوده است. شارحان اصول کافی دانش‌های سودمند را همان دین می‌دانند و این سه مورد را سه بخش مهم دین به شمار می‌آورند. در نتیجه این اشارات، متناظر با عقاید، احکام و اخلاق می‌شوند. بر همین مبنای مهمترین رویکردهای موجود در زمینه معماری و شهرسازی اسلامی به صورت جزئی‌تر به چهار گرایش تقسیم می‌شوند (جدول ۱) [19].

رویکرد معرفت‌گرا

رویکرد معرفت‌گرایانه به عنوان مبنای مطالعه حاضر مورد توجه قرار گرفت. اندیشه نظری و جهان‌بینی یکی از بخش‌هایی است که می‌تواند به‌طور فزاینده‌تری و تطبیقی مورد بحث قرار بگیرد. چراکه اصول هستی‌شناسی اسلامی، عقلی بوده و می‌تواند با بسیاری از مکاتب معاصر دیگر وارد بحث شود. معرفت‌گرایان از مفاهیم عقیدتی شامل جامعه، تاریخ، طبیعت، انسان و دیگر مفاهیم دینی اجتهاد می‌کنند. برای مثال برای پاسخ به این پرسش که مبنای اجتماعی محله چیست؟، تعریف اجتماع از دید اسلام را مطرح و براساس آن مفهوم شهر اسلامی را که چنین روابطی در جامعه آن

دیگران، حس تعلق به جامعه، دیدارهای چهره به چهره، تعاملات اجتماعی و تجربه دیدن و دیده شدن به عنوان یکی از مهمترین نیازهای انسان به درستی اتفاق نمی‌افتد. این عدم توجه به نیازهای روحی و روانی انسان در آفرینش فضاهای شهری منجر به عدم وجود آرامش در شهرهای امروز ایران شده است. چنین پیامدهای حاد غفلت از انسان و نیازهای او، توجه بسیاری از اندیشمندان را به خود جلب کرده است که چرا فضاهای شهری مطرود شده است و یا به عبارتی فضاهای شهری از چه خصیصه‌ای برخوردار نیستند که بستری لازم برای حضور و سکون مردم را فراهم کنند [5].

در چنین شرایطی مطالعه مراتب نیازهای انسان، می‌تواند برای سیاست‌گذاران و مدیران شهری، همچون ابزاری برای تدوین و پایش برنامه‌ریزی شهری و درک و اولویت‌بندی نیازهای جسمی، روحی و روانی انسان بسیار مفید باشد. بنابراین پاسخ به نیازهای جسمی و روحی انسان در قالب ویژگی‌های عینی همچون دسترسی به زیرساخت‌های شهری، امنیت، گزینه‌های مختلف جابه‌جایی و حمل‌ونقل، مسکن، سلامت و امکانات بهداشتی، تفریحی، فضاهای عمومی جذاب و فرصت‌های اقتصادی و ذهنی همچون حس تعلق به مکان، هویت محلی، سرمایه اجتماعی، همبستگی، عدالت، صمیمیت و راحتی، باید متناسب با فرهنگ ساکنان به صورت توأمان در فضاهای شهری مورد توجه قرار گیرند. چراکه عناصر و اجزای شهر در تمدن‌های مختلف و بروز انتظام‌های متفاوت میان اجزای مذکور گوناگون است. این گوناگونی محصول اختلافی است که در تعریف پایه شهروندان هر شهر از انسان و نیازهای وی شکل می‌گیرد. همان‌طور که در شهر ایرانی اسلامی، فرم (هویت کالبدی) به تبع معنا (هویت محتوایی) تعریف می‌شود و کالبد، هویت خود را از محتوا می‌گیرد و این امر متأثر از بنیان‌های نظری هنر معماری و شهرسازی اسلامی است که نسبت قالب و محتوا همچون نسبت روح و کالبد در بنیان‌های جهان‌شناختی اسلامی است، همچنان که در جهان‌بینی اسلامی و قرآنی، ماده به کرامت معنا شرافت می‌یابد و از هویت سفلی خویش خارج و به نورانیت معنا منور می‌شود [6]. بنابراین در فضاهای شهری ایران، پاسخ به نیازهای انسان باید بر مبنای تعالیم و ارزش‌های فرهنگ ایرانی اسلامی تجلی پیدا کند. همان‌طور که در ایران یکی از موضوعات مهم در سال‌های اخیر را نیز می‌توان مباحث شهرسازی ایرانی اسلامی، طراحی و برنامه‌ریزی فضای شهری متناسب با ارزش‌های اسلامی و در تعریفی جامع‌تر شهر اسلامی دانست. به گونه‌ای که در متون قانونی کشور به این موضوع توجه زیادی شده است. به عنوان مثال ماده ۱۶۹ قانون برنامه پنجم توسعه کشور، شورای عالی شهرسازی و معماری کشور را در راستای تدوین و ترویج الگوهای معماری و شهرسازی ایرانی اسلامی موظف کرده است که با تشکیل کارگروهی مرکب از نمایندگان دستگاه‌های مربوطه و صاحب‌نظران و متخصصان رشته‌های معماری، شهرسازی و حوزوی نسبت به انجام پژوهش‌های کاربردی، سیاست‌گذاری، تدوین ضوابط و مقررات و ترویج الگوهای مورد نظر اقدام کند [7].

برقرار است بازسازی می‌کنند^[21].

در مطالعه حاضر، با توجه به اهمیت انسان به‌عنوان عامل هویت‌بخش در شهر، برای پاسخ به این پرسش که مبانی انسان‌شناسی اسلامی چیست؟، تعریف انسان از دید اسلام را مطرح کرده و به‌تبع ابعاد گوناگون وجودی انسان (روح و جسم)، شهر اسلامی متناسب با انسان و نیازهای جسمانی و روحی او شکل می‌گیرد.

انسان‌شناسی در جهان غرب و اسلام

از میان سه موضوع محوری و اساسی در اندیشه بشری یعنی خدا، انسان و جهان، که در طول تاریخ و در همه جوامع بشری پرسش‌های مهمی درباره آنها طرح شده و همه تلاش فکری انسان به دنبال پاسخ‌های درست و مناسب به آنها است، شناخت انسان به‌عنوان آن سوی سکه معرفت خداوندی اهمیت ویژه‌ای داشته و دارد. می‌توان گفت که انسان‌شناسی یکی از مهمترین دانش‌ها به شمار می‌آید. مباحث پیرامون انسان‌شناسی در میان تمام انسانها و دانشمندان از شرق تا غرب با هر دین و تباری رواج داشته است^[22]. انسان‌شناسی را می‌توان براساس روش، به انسان‌شناسی تجربی، عرفانی، فلسفی و دینی تقسیم کرد. در این مطالعه به‌دلیل پاره‌ای از اشکالات موجود در انسان‌شناسی تجربی، عرفانی و فلسفی، انسان‌شناسی دینی مبنای نظری قرار داده شد (جدول ۱).

انسان‌شناسی دینی

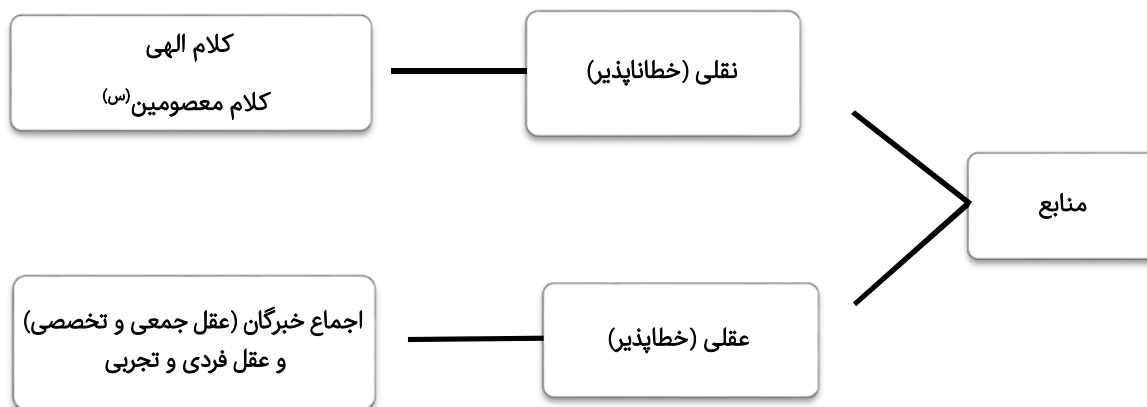
این نوع از انسان‌شناسی بر مبنای متون مقدس دینی (کتاب و سنت) به دست می‌آید. به بیان دیگر در انسان‌شناسی دینی به جای مبنا قراردادن روش‌های تجربی، عقلی یا شهودی برای شناخت انسان از روش نقلی استفاده می‌شود (نمودار ۱)^[23]. پاره‌ای از اشکالات در انسان‌شناسی‌های تجربی، فلسفی و عرفانی باعث شده است که بهترین راه برای شناخت انسان، روش دینی و وحیانی باشد، چراکه

حقیقت انسان همانند کتابی است که نیازمند شرح است و شارح این کتاب هم کسی جز مصنف آن یعنی پروردگار آفریننده آن نمی‌تواند باشد و خداوند سبحان هم حقیقت انسان را به وسیله انبیا، و اولیا و فرشتگان خود شرح داده است و با بیان این که آدمی از کجا آمده، به کجا می‌رود و در چه راهی باید گام بردارد، او را با خویشتن، آفریدگار، گذشته، حال و آینده آشنا کرده است^[24]. البته باید توجه داشت که در ادیانی مانند مسیحیت و یهودیت تحریقاتی انجام شده است. بنابراین براساس متون مقدس آن ادیان نمی‌توان به شناخت انسان دست پیدا کرد. اما این مشکل در مورد اسلام که متن مقدس آن یعنی قرآن، مصون از هر گونه تحریف بوده و بیانات مفسران واقعی آن یعنی اهل بیت هم موجود است، وجود ندارد. بنابراین می‌توان با مراجعه به این ثقل اکبر و تفسیر آن به‌وسیله ثقل اصغر (ائمہ علیهم‌السلام) به انسان‌شناسی دینی واقعی دست پیدا کرد (نمودار ۱)^[23].

در میان انواع انسان‌شناسی از قبیل تجربی، فلسفی، عرفانی و دینی، انسان‌شناسی دینی (اسلام) به‌دلیل جامعیت آن که همه ابعاد انسان را دربرگرفته، می‌تواند حقیقت کامل‌تری از انسان را روشن کند. از طرفی روش دینی در مقابل روش‌های دیگر نیست. چراکه این روش خود عین برهان است و دیگر روش‌ها را به استخدام خود در آورده است. علاوه بر این آیات و روایات زیادی بر مساله انسان‌شناسی که بیشتر از طریق عنوان معرفت نفس شناخته شده‌اند، تاکید دارند و آن را راه شناخت خداوند می‌دانند. بنابراین از آنجایی که دانش بشری (تجربی، فلسفی و عرفانی) خالی از اشکال نیست، هر مساله‌ای که با وحی الهی و متون دینی مطابقت داشته و راه او را روشن‌تر کند، اطمینان‌بخش‌تر خواهد بود. بنابراین در مطالعه حاضر انسان‌شناسی اسلامی مبنای نظری قرار گرفت و به طبقه‌بندی نیازهای انسان براساس آن پرداخته شد (جدول ۲).

جدول ۱) گونه‌شناسی رویکردها در برنامه‌ریزی و طراحی شهری براساس بعد اسلامی تاثیرگذار^[8,9]

رویکرد	مبنای اجتهاد اسلامی شهر	علم مبنا در اسلام	تاثیر شهرسازانه	بعد اسلامی شهر	نظریه‌پرداز
قداست‌گرایانه	اجتهاد از صور ملکوتی (هندسه مقدس)	عرفان و اخلاق فردی (شهود خیال منفصل)	برنامه‌ریزی و طراحی شهری سمبلیک	صور قدسی در پلان شهر	نصر، اردلان، ندیمی، پورجعفر
معرفت‌گرایانه	اجتهاد از مفاهیم عقیدتی (جامعه، تاریخ، طبیعت، انسان، معبود)	کلام، فلسفه، تفسیر و غیره	برنامه‌ریزی و طراحی شهری تامین‌کننده اصول و ارزش‌ها	مناسبات برنامه و یا شکلی تامین‌کننده ارزش‌ها مثل نسبت کاربری‌ها و یا شکل‌های حریم‌ساز، طبیعت‌گرا، اجتماع‌گرا و غیره	مدنی‌پور، شکوئی، تقره‌کار، پورجعفر، یاراحمدی
اخلاق‌گرایانه	اجتهاد از ارزش‌های اخلاقی	اخلاق اجتماعی	برنامه‌ریزی و طراحی شهر زمینه‌ساز ارتقای اخلاق	روابط فضایی و یا کالبدی اخلاق‌گرا	فارابی، ابن خلدون، ابراهیم، نقی‌زاده
فقه‌گرایانه	اجتهاد از دستورات دینی	فقه	برنامه‌ریزی در چهارچوب فقه شهری	مناسبات فضایی تامین‌کننده قواعد اسلامی	بسیم‌سلیم حکیم، هشام مرتضی

نمودار ۱) منابع دوگانه انسان‌شناسی دینی (اسلام) براساس مطالعات نویسندگان

جدول ۲) رویکردهای انسان‌شناسی براساس روش^[11]

رویکردها	دیدگاه	اشکال اساسی
تجربی یا علمی	بررسی انسان با روش تجربی	شناخت انسان تنها با روش تجربی سخن‌نگفتن در باب آینده انسان یعنی جهان پس از مرگ
شهودی یا عرفانی	مطالعه و بحث و بررسی در مورد انسان بر مبنای علم حضوری	کسب شناخت در مورد حقیقت انسان از طریق تجربه‌های درونی قاصربودن زبان از بیان کامل تجربه‌های عرفانی شهود عارف، گاهی شهودی غیرحقیقی و غیرالهی
فلسفی	مورد نظر قراردادن انسان کلی مورد نظر قراردادن همه انسان‌های گذشته، حال و آینده به‌عنوان مصادیق موضوع	عدم سازگاری و فقدان انسجام درونی بین دیدگاه‌های نظریه‌پردازان این رشته علمی ناتوانی عقل در شناخت همه ابعاد و ساحت‌های مختلف وجودی انسان اثبات دیدگاه‌های خود از دستاوردهای تجربی به‌عنوان مقدمه برهان
دینی (اسلام)	شناخت انسان بر مبنای متون مقدس دینی (کتاب و سنت)	بدون اشکال

نیازهای انسان

نیازهای انسان از منظر برخی متفکران غربی

در طول تاریخ پژوهشگران زیادی از جمله کارل راجرز، آبراهام مازلو، کلائیون آلدرفر، فردریک هرزبرگ، زیگموند فروید و هنری موری سعی در ارایه و طبقه‌بندی انواع نیازهای انسان داشته‌اند. نظریه مازلو (۱۹۸۷) در تاریخ روان‌شناسی شاید روشن‌ترین و کامل‌ترین اظهارنظر باشد و از اهمیت ویژه‌ای نیز برخوردار است. این نظریه کلیدی در شناخت نیازها و در واقع شاه‌کلید شروع پرداخت به مفاهیم نیاز و خواست در دنیای علم است، به‌گونه‌ای که معارف مربوط به این علم پس از مازلو و با آزمون نظریه مازلو گسترش یافته است. این نظریه نیازهای اولیه را در چهار سطح تقسیم‌بندی می‌کند: ۱) نیازهای فیزیولوژیکی شامل گرسنگی، تشنگی، راحتی‌های بدنی و غیره؛ ۲) نیازهای ایمنی شامل امنیت: دور از خطر بودن؛ ۳) نیازهای عشق و تعلق به معنی به دیگران وابسته‌بودن و پذیرفته‌شدن؛ ۴) نیازهای احترام شامل شهرت و افتخار، برتری، معروفیت، توجه، اهمیت، حرمت و یا تحسین. او نیازهای رشد را نیز در چهار سطح بیان کرد: ۱) نیازهای شناختی شامل دانستن، فهمیدن و اکتشاف؛ ۲) زیبایی شامل تقارن و سبک؛ ۳) خودشکوفایی به معنی یافتن خود برای تحقق‌پذیری و درک استعداد

خود؛ ۴) تعالی خود به معنی اتصال به ماورای خود و یا کمک به دیگران، یافتن و تحقق‌پذیری خود و شناخت استعدادها^[25]. اگرچه مدل ارایه‌شده از نیازهای انسان توسط مازلو نسبت به سایر مدل‌های ارایه‌شده تا حدودی کامل‌تر است، اما با نقدهایی جدی نیز روبه‌رو است. بسیاری از محققان با آزمایش نظریه مازلو سه گونه نقد را به این نظریه وارد کردند^[26-33]. برخی نظریه‌پردازان مادی‌بودن نظریه مازلو را به چالش کشیده‌اند و بر این باور هستند که مازلو اهمیت نیازهای جسمانی و مادی را بسیار زیاد کرده است، به طوری که نیازهای روانی و روحی انسان کم‌اهمیت شده و یا به یک متغیر وابسته به ارضای نیازهای مادی تبدیل شده است^[34]. در برخی نقدها نه تنها دسته‌بندی نیازها نادرست دانسته شده، بلکه به صورت متفاوتی نیز تقسیم‌بندی شده‌اند. در این موضع اکثر نظریه‌پردازان درباره شناسایی نیازهای اساسی انسان و چگونگی سامان و نظام آنها به یک توافق حداقلی رسیده‌اند و آن وجود دو سطح اساسی نیازها شامل نیازهای جسمانی و روانی و یا سه سطح شامل نیازهای جسمانی، تعلق و اجتماع‌پذیری و نیازهای روانی است^[35]. در تئوری‌های دیگری روند سلسله مراتبی نیازهای مازلو و وابستگی انگیزش‌ها به ارضای نیازها نقد شده است. در ایران نیز پژوهشگری همچون شاملو به نقد سلسله مراتب نیازهای مازلو پرداخته است. از

و پایان آن نیز به خدا می‌رسد^[47]. البته منظور از نفوس چهارگانه چهار امر منفک و مستقل و جدای از هم نیست، بلکه یک حقیقت است که اگر در تحت تعلیم و تربیت واقع نشود، در همان حد مفلس نباتی و حیوانی باقی می‌ماند، اما اگر در مسیر هدایت و رشد واقع شود وسعت وجودی پیدا می‌کند. این مساله دقیقاً مثل حقیقت نور است که در عین وحدت، مراتب مختلفی دارد، شعله یک شمع و تابش پرفروغ خورشید هر دو نور هستند، بنابراین، این توان و قابلیت را در وجود انسان گذاشته است که با تزکیه و ترک گناهان و آلودگی‌ها و کسب معرفت و حکمت نور وجود خود را قوت ببخشد و به مراحل عالی نفس دست پیدا کند (جدول ۳)^[48].

جدول ۳ مراتب نیازهای انسان از منظر متفکران مسلمان و مازلو در تناظر با چهار ساحت نفس انسان و قوا و خواص آن از دیدگاه حضرت علی^(ع) براساس مطالعه نورکار و مطالعات نویسندگان^[21]

مراتب نفس انسان، قوا و خواص دوگانه نفوس انسان از منظر حضرت علی^(ع)
کلی الهی (ملکه الهی)
قوای پنج‌گانه: صبر در بلا، غنا در فقر، عزت در ذلت، تنعم در سختی و بقا در فنا
خواص دوگانه: رضایت و تسلیم (انسان فعال)
سرچشمه: خداوند
ناطقه قدسی (تدبیرگر قدسی)
قوای پنج‌گانه: تنبیه، حلم، علم، ذکر و فکر
خواص دوگانه: حکمت و نزاهت (داوری و درک خوبی‌ها و بدی‌ها، زیبایی‌ها و زشتی‌ها یا به عبارتی انسان فعال)
سرچشمه: از چیزی سرچشمه نگرفته است.
حسی حیوانی (حس‌کننده حیوانی)
قوای پنج‌گانه: لامسه، چشایی، بویایی، بینایی و شنوایی
خواص دوگانه: خشنودی و ناراحتی نفس (انسان منفعل)
سرچشمه: قلب
نامی نباتی (رشدکننده گیاهی)
قوای پنج‌گانه: نگهدارنده و کنترل‌کننده، پرورش‌دهنده، دفع‌کننده، هضم‌کننده، جذب‌کننده
خواص دوگانه: کم و زیاد شدن، رشد (انسان منفعل)
سرچشمه: کبد
مراتب نیازهای انسان و مولفه‌های آنها از منظر متفکران اسلامی
روحانی: میل به حقیقت، حس پرسش، زیبایی مطلق
عقلانی: زیبایی‌طلبی، شناخت واقعیت‌ها و حقایق، عدالت
روانی: شادی، آرامش، آزادی، تعاون، عزت نفس، عاطفه، احترام
مادی: نیاز به خوردن، آشامیدن، مسکن، پوشاک، غریزه جنسی و غیره
مراتب نیازهای انسان و مولفه‌های آنها از منظر مازلو
فرانیاها: خوبی، احسان، کمال، بی‌همتایی
خودشکوفایی و شناختی: صداقت، اطمینان، بصیرت، حقایق و غیره
اجتماعی و احترام: تعلق خاطر، عشق و عاطفه، احترام
فیزیولوژیک و ایمنی و امنیت: آب، هوا، غذا، خواب، مسکن، پوشاک و غیره

از آنجایی که نیازهای انسان منشأ و خاستگاهی در درون او هستند،

دیدگاه او مازلو در نظریه خود به عواملی مانند تحولات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی اهمیت کمی می‌دهد و در میزان قدرت، اراده و اختیار و در منطقی و عقلانی بودن فرد اغراق می‌کند^[36]. بنابراین این مدل نیز علی‌رغم کاربردی بودن نتوانسته است خلأ مدل جامع از انسان و نیازهای او را رفع کند. برای دستیابی به مدلی کاربردی از نیازهای انسان، مروری بر مهمترین منابع اسلامی و نظریه‌های متفکران مسلمان ضروری به نظر می‌رسد.

نیازهای انسان از منظر برخی متفکران مسلمان

برخی از متفکران مسلمان (اهل تشیع و سنت) نیز همچون محمد غزالی^[37] و سید قطب^[38]، سیدمحمدباقر صدر^[39]، محمد رشیدرضا^[40]، جعفر سبحانی^[41]، آیت‌الله محمدتقی جعفری^[42]، علامه سیدمحمدحسین طباطبایی^[43]، مرتضی مطهری^[44] و محمدتقی مصباح‌یزدی^[45] در باب نیازهای انسان به تحقیق و اظهارنظر پرداخته‌اند. وجه مشترک این مطالعات، تلاش برای تبیین چگونگی پاسخ‌گویی اسلام به‌عنوان دین خاتم به نیازهای متغیر انسان است و همین امر سبب شده است که هر یک به‌گونه‌ای به بررسی و دسته‌بندی نیازهای انسان بپردازند. در حقیقت مساله چگونگی پاسخ‌گویی دین ثابت به نیازهای متغیر در صد سال اخیر به‌علت دگرگونی‌های چشمگیر در عرصه زندگی بشر اهمیتی حیاتی پیدا کرده و مساله‌ای بنیادی در حوزه‌های مختلف اندیشه دینی شده است. به همین دلیل پژوهش‌های دینی اندیشمندان به‌صورت گسترده‌ای به آن معطوف شده‌اند^[46]. یکی دیگر از طبقه‌بندی نیازهای انسان، مربوط به روایتی از امام علی^(ع) است که در حدیث معروف خود، انسان‌شناسی چهارلایه‌ای را ارائه کرده‌اند که طبق آن انسان دارای چهار نفس است. این روایت توسط بسیاری از فیلسوفان مشهور مسلمان همچون ابن‌سینا، ملاصدرا، فیض کاشانی و برخی از فیلسوفان متأخر مانند علامه طباطبایی و حسن‌زاده آملی تفسیر و به اهمیت آنها در زندگی انسان و انگیزه‌های رفتاری و کرداری او اشاره شده است. امام علی^(ع) در تعریف نفس انسان، آن را به چهار قسم شامل نامی نباتی، حسی حیوانی، ناطقه قدسی و کلی الهی تقسیم کرده است که هر یک از این چهار نفس دارای پنج قوه و دو خاصیت است. نامی نباتی دارای پنج قوه شامل ماسکه (خودداری‌کننده)، جاذبه (کشنده)، هاضمه (هضم‌کننده)، دافعه (دورکننده) و مریبه (پرورنده) و دو خاصیت شامل فزونی و کمی است و انگیزش آنها از کبد است. حسی حیوانی پنج نیرو از جمله شنوایی، بینایی، بویایی، چشایی و بساواپی و دو خاصیت خرسندی و خشم دارد و انگیزش آنها از دل است. ناطقه قدسی نیز دارای پنج نیرو تفکر، ذکر، علم، حلم و بی‌نهایت یعنی عظمت و بزرگواری و دو خاصیت پاکدامنی و حکمت است. این قسم از نفس مرکز فعالیت ندارد و این شبیه‌ترین اشیا به نفوس ملکیه است. همچنین کلی الهی دارای پنج نیرو شامل بقا در فنا، خوشی در شفا، عزت در ذلت، فقر در بی‌نیازی و صبر در گرفتاری و دو خاصیت خرسندی و تسلیم است و این مرتبه‌ای است که از خدا آغاز می‌شود

از معارف وحیانی خطنانپذیر، از استحکام و اطمینان بالایی برخوردار است. علاوه بر این، انسان را در یک ساختار کلی که ارتباط ساحت‌های مختلف آن با یکدیگر به‌خوبی ترسیم می‌شود، در نظر می‌گیرد و مطرح می‌کند. از دیگر دلایل تمایز و برتری این طبقه‌بندی این است که این تعریف براساس برداشت‌های تجربی که می‌تواند با سعی و خطا همراه باشد، تنظیم نشده است، بلکه براساس مبنای نظری مشخص پیرامون مراتب نفس و نیازهای انسان در دیدگاه اسلامی و درحقیقت بر مبنای انسان‌شناسی اسلامی شکل گرفته و در حوزه مصادق‌ها قابل بسط است. از آنجایی که روایت امام علی^(ع) در مورد چهار ساحت نفس انسان، اشاره به نوع انسان دارد نه فرد و اجتماع، پاره‌ای از نیازهای اجتماعی در لایه حیوانی و پاره‌ای دیگر در لایه انسانی مورد توجه قرار می‌گیرد (جدول ۴).

اصول محتوایی شهر اسلامی و مفهوم کلی هر یک از آنها در برنامه‌ریزی شهری

اصولاً هر جامعه و فرهنگ تمدنی، اصول و ارزش‌های خاص خود را محترم شمرده و سعی در مرئی‌داشتن آنها در برنامه‌ها و اعمال جامعه خود دارد تا از این طریق بتواند دسترسی به آرمان‌ها و اهداف خود را تسهیل کند. تعالیم اسلامی نیز ارزش‌هایی را معرفی می‌کند که هر کدام می‌توانند در هر یک از امورات زندگی مسلمانان تأثیر و تجلی خاصی داشته باشند و برای تأمین هر نیاز و رشد و ارتقای آن به نیازهای بالاتر موثر باشند. تعالیم اسلامی برای طراحی و ساخت محیط زندگی به جزئیاتی که مربوط به امور فنی و تکنیکی هستند، نمی‌پردازد، اما اصولی را مطرح می‌کند که این اصول بایستی در تمامی شئون و زندگی انسان از جمله ساخت شهر و محیط زندگی او لحاظ شوند. این لحاظ کردن سبب خواهد شد تا علی‌رغم اینکه شهرهای مسلمانان در نقاط مختلف جهان، شرایط اقلیمی متفاوت و امکانات و مصالح گوناگون بنا می‌شوند، دارای روح و هویت مشترک و واحدی باشند. روشن است که برای یافتن اصول شهر اسلامی، نص قرآن کریم و سنت معتبرترین منبع خواهد بود. در این مطالعه با کمک منابع فوق‌مهمترین اصول محتوایی شهر ایرانی اسلامی شامل عدالت، محله‌محوری، مسجدمحوری، پرهیز از انواع مزاحمت‌ها، محرمیت، زیبایی و ارتباط با طبیعت معرفی می‌شود (جدول ۵). اصول مورد نظر، مختص شهرهای ایران اسلامی نیستند و در دیگر شهرهای جهان نیز متناسب با فرهنگ خود ارزش و اهمیت دارند.

رابطه‌ای ذاتی بین نیازها و قوای انسان وجود دارد. به‌عنوان مثال طبق تعریف امام علی^(ع) مرتبه نفس نباتی انسان که دارای استعداد بالقوه جذب، هضم، دفع، تولیدمثل و نگهدارنده است و مسئولیت‌هایی مانند جذب مواد مورد نیاز بدن، هضم آنها، دفع ضایعات، تولیدمثل، تأمین امنیت و نگهداری از انسان را در راستای هدف رشدونمو انسان بر عهده دارد، در یک تناظر منطقی با طبقه‌بندی نیازهای انسان که توسط بیشتر روان‌شناسان انجام شده است، تحت عنوان نیازهای فیزیولوژیک شامل خوراک، پوشاک، امنیت فیزیکی و گریزه جنسی قرار دارند. بنابراین قوای نفس انسان می‌تواند نقش مهمی در ساختاربخشی به مدل جامع از نیازهای انسان داشته باشد. در مطالعه حاضر با همین رویکرد برای آرایه الگوی برنامه‌ریزی کالبدی بر مبنای نیازهای انسان در حوزه برنامه‌ریزی شهری از تعریف آرایه‌شده از نیازهای انسان بر پایه انسان‌شناسی اسلامی، برگرفته از روایتی از امام علی^(ع) که نفس انسان را در چهار مرتبه گیاهی، حیوانی، انسانی و روحانی تقسیم کرده و براساس مبنای نظری مشخص در دیدگاه اسلامی شکل گرفته و با جزئیات بیشتری نسبت به دیگر طبقه‌بندی‌ها تفصیل داده شده است، به‌عنوان یک فرض کمک گرفته و نیازهای انسان در چهار سطح متناظر با مراتب نفس و قوای او طبقه‌بندی شد تا بتواند شناخت مناسبی از انسان برای طراحان و برنامه‌ریزان شهری فراهم آورد و تأکید کند که در برنامه‌ریزی فضای شهری باید یک نگاه جامع به ساحت‌های وجودی انسان در نظر گرفته شود تا قابلیت‌های پاسخ‌گویی فضا به نیازهای انسان را افزایش دهد و سبب ارتقای کیفیت فضاهای شهری شود. دلیل تمایز و برتری این طبقه‌بندی نسبت به سایر طبقه‌بندی نیازهای انسان همچون مازلو این است که خداوند سبحان، حقیقت انسان را به‌وسیله انبیا و اولیا و فرشتگان خود شرح کرده است و با بیان این که آدمی از کجا آمده، به کجا می‌رود و در چه راهی باید گام بردارد، او را با خویش، آفریدگار، گذشته، حال و آینده آشنا کرده است. همچنین ابعاد مختلف وجود انسان را مورد توجه قرار داده و از ابعاد جسمانی و زیستی، تاریخی و فرهنگی، دنیوی و اخروی، فعلی و آرمانی و مادی و معنوی سخن به میان آورده است. وقتی از بعدی خاص سخن می‌گویند، با توجه به مجموعه ابعاد وجودی انسان آن را مطرح می‌کنند، چراکه گوینده سخن از معرفتی کامل و جامع نسبت به انسان برخوردار است. به‌علاوه مبدأ و معاد را به‌عنوان دو مساله مهم برای انسان مورد توجه قرار داده است. همچنین به‌دلیل بهره‌مندی

جدول ۴) چهار سطح نیاز انسان در محیط شهری براساس چهار ساحت انفسی انسان از دیدگاه امام علی^(ع) براساس مطالعات نویسندگان

نفس چهارگانه انسان	مراتب نیازهای انسان	تبیین
ملکه الهی	تسلیم و خضوع (معنای محور)	پاسخ به نیاز روحانی و الهی انسان
تدبیرگر قدسی	علم و حکمت (فرهنگ محور)	پاسخ به نیاز فرهنگی و اجتماعی انسان
حس‌کننده حیوانی	بهره‌مندی و رفاه (تفریح محور)	پاسخ به نیاز تفریحی و اجتماعی انسان
رشدکننده گیاهی	سلامت و رشد (زیست محور)	پاسخ به نیاز زیستی، ایمنی و امنیت انسان

اصول محتوایی شهر اسلامی	آیات قرآنی و روایات مرتبط با اصول	مفهوم کلی در برنامه‌ریزی شهری
عدالت	"همانا ما پیغمبران خود را با ادله و معجزات فرستادیم و بر ایشان کتاب و میزان عدل نازل کردیم تا مردم به راستی و عدالت گرایند." (حدید: ۲۵)، (نحل: ۹۰)، (نساء: ۵۸)، (یونس: ۴۷)، (هود: ۸۵)، (حجرات: ۹) و (مائده: ۴۲)	تخصیص عادلانه نیازهای انسان
محله محوری	"همگان دست در ریسمان خدا زنید و پراکنده نشوید و از نعمتی که خدا بر شما ارزانی داشته است، یاد کنید. آن هنگام که دشمن یکدیگر بودید و او دل‌هایتان را به هم مهربان ساخت و به لطف او برادر شدید و بر لبه پرتگاهی از آتش بودید، خدا شما را از آن برهانید، خدا آیات خود را برای شما این چنین بیان می‌کند، شاید هدایت شوید." (آل عمران: ۱۰۳)، (نساء: ۳۶) و (مائده: ۲)	تاکید بر تامین نیاز اجتماعی و اجتماع محوری در راستای رشد
پرهیز از انواع مزاحمت‌ها	"آزار خود را از مردم بازدار، که این «صدق» ای است که بر خویشتن انفاق و تصدق می‌کنی (رسول خدا صلی الله علیه و آله). "در دین اسلام نه می‌شود به خود ضرر وارد نمود و نه به دیگران ضرر وارد ساخت (رسول خدا صلی الله علیه و آله)." (مؤمنون: ۱۹)، (فصلت: ۳۹)، (انعام: ۹۹)، (انعام: ۱۴۱) و (توبه: ۷۲)	هر گونه مزاحمت صوتی و بصری برای تعالی و رشد
ارتباط با طبیعت	"و زمین را گسترده کردیم و در آن کوه‌های بلند افکندیم و از هر گونه گیاه خوش منظر و بهجت‌انگیز در آن رویاندیم." (ق: ۷)، (نحل: ۱۱)، (مؤمنون: ۱۹)، (فصلت: ۳۹)، (انعام: ۹۹)، (انعام: ۱۴۱) و (توبه: ۷۲)	وجود عناصر طبیعی در فضاهای مسکونی، محله و شهر
مسجد محوری	"کیست ستمکارتر از آن که نگذاشت که نام خدا در مسجدهای خدا برده شود و در ویران‌ساختن آنها کوشید؟ آنان در آن مسجدها جز بیمناک و ترسان داخل نخواهند شد و نصیبشان در دنیا خواری و در آخرت عذابی بزرگ است." (بقره: ۱۱۴)، (توبه: ۱۸)، (حج: ۴۰)، (اعراف: ۲۹)، (انفال: ۳۴)، (توبه: ۱۰۸) و (کهف: ۲۱)	تشخص مسجد در فضای محله و شهر به‌عنوان کانون پاسخ به نیازهای مادی و معنوی
زیبایی	"و آسمان دنیا را به چراغ‌های رخسند زب و زیور دادیم و آن را حفظ کردیم؛ این تقدیر خدای مقتدر داناست." (فصلت: ۱۲)، (صافات: ۱۲)، (نحل: ۱۲)، (نحل: ۱۳)، (نحل: ۱۴)، (نحل: ۱۵)، (نحل: ۱۶)، (حجر: ۱۶) و (نحل: ۱۳)	زیبایی بصری عناصر شهری با تاکید بر علایم و نشانه‌های هویت ایرانی اسلامی
محرمیت	"ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به خانه‌ای غیر از خانه خود، بی آنکه اجازت طلبیده و بر ساکنانش سلام کرده باشید، داخل نشوید، این برای شما بهتر است، باشد که پند گیرید." (نور: ۲۷)؛ (نحل: ۸۰) و (نور: ۲۸)	تأمین امنیت و آرامش فضاهای مسکونی و فضاهای عمومی

ابزار و روش‌ها

مطالعه حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ روش‌شناسی توصیفی-تحلیلی است. مهمترین ابزار گردآوری داده‌های مورد نیاز، روش کتابخانه‌ای و پرسش‌نامه بود. در مرحله نخست با استفاده از تحلیل محتوای کیفی به استخراج کدهای حاصل از داده‌های مطالعات کتابخانه‌ای و دستیابی به کدهای مکانی پرداخته شد. سپس به‌منظور استفاده از نظر خبرگان و حصول توافقی آنها در ارزیابی داده‌های حاصل از تحلیل محتوا، نسبت وزن نسبی کاربری‌های شهری متناظر با نیازهای انسان، نسبت وزن نسبی مهمترین اصول شهر اسلامی در دو شرایط مطلوب و نامطلوب، نسبت وزن نسبی هر یک از اصول برای تحقق مطلوب هر یک از کاربری‌های اراضی شهری، از روش دلفی استفاده و با دو شیوه مصاحبه و پرسش‌گری انجام و تحلیل شد. برای انتخاب متخصصان با نظر مدیریت پروژه از بین متخصصان دانشگاهی اقدام به انتخاب دقیق ۱۲ نفر از افرادی شد که دارای سابقه علمی و عملی کلی در

حوزه معماری و شهرسازی ایرانی اسلامی و دارای حداقل دو مقاله علمی-پژوهشی در حوزه مورد نظر بودند. داده‌ها در دو بخش آمار توصیفی و استنباطی تجزیه و تحلیل شدند. در بخش اول برای جمع‌بندی دیدگاه متخصصان و تجزیه و تحلیل توصیفی نتایج به‌دست‌آمده با استفاده از نرم‌افزار SPSS 25 به گزارش میانگین آماری هر یک از سؤالات و تهیه نمودار پرداخته شد (جدول ۶).

الگوی شهر ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان

رویکرد برنامه‌ریزی مورد تاکید این الگو، توسعه پایدار شهری با رهیافت برنامه‌ریزی مشارکتی (مشارکت تعاملی با متخصصان است. به‌گونه‌ای که برنامه‌ریزان، نهادهای دولتی و مردم با رهیافت مشارکتی سعی در ایجاد شهر پاسخگو به نیازها دارند. پایه و اساس برنامه‌ریزی مشارکتی سازمان‌های مردم نهاد است که در عرصه شهرسازی به روش‌های مختلفی مثل کمیته‌های مشورتی، اظهارات کتبی، مناظره عمومی و کارگاه‌های آموزشی و طراحی می‌تواند انجام شود.

تعیین وزن نسبی هر یک از کاربری‌ها به منظور پاسخ‌گویی به نیازهای انسان و تعیین وزن نسبی اصول محتوایی شهر ایرانی اسلامی نسبت به هم از نظر اهمیت در دو شرایط مطلوب و نامطلوب و وزن نسبی هر یک از آنها برای پاسخ‌گویی مطلوب به هر یک از نیازهای انسان بپردازند. در این مطالعه، منظور از شرایط مطلوب، دسترسی به همه نیازها و منظور از شرایط نامطلوب عدم دسترسی به نیازهای اولیه بود.

نسبت وزن نسبی کاربری‌های شهری متناظر با نیازهای انسان

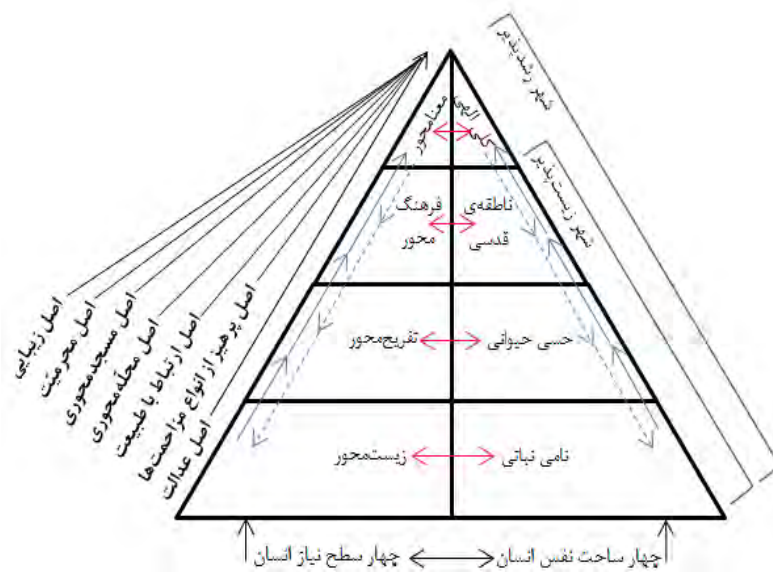
در این بخش، سهم هر یک از کاربری‌های اراضی شهری برای پاسخ‌گویی به نیازهای انسان در شهر اسلامی، توسط متخصصان حوزه برنامه‌ریزی، طراحی و معماران شهر ایرانی اسلامی تعیین شد. در ادامه میزان اثرگذاری هر یک از کاربری‌های شهری در قالب طیف لیکرت حاصل از دیدگاه متخصصان ارایه و میانگین آماری هر یک از کاربری‌های شهری متناظر با نیازهای انسان نشان داده شد (جدول ۷). زمانی که مقادیر انحراف معیار نسبت به میانگین خیلی کم بود، نشان داد که گزینه انتخابی هر یک از متخصصان به کاربری‌ها نزدیک به هم بوده و در صورت بزرگ‌تر بودن انحراف معیار، عکس این امر صادق بود. به گونه‌ای که کمترین انحراف معیار از میانگین در نیاز زیست‌محور به ترتیب مربوط به کاربری‌های مسکونی، بهداشتی و درمانی، در نیاز تفریح‌محور به ترتیب مربوط به کاربری‌های پارک و فضای سبز و تفریحی و توریستی، در نیاز فرهنگ‌محور به ترتیب مربوط به کاربری‌های فرهنگی هنری و در نیاز معنای‌محور مربوط به کاربری مذهبی بود. مقایسه سهم هر یک از کاربری‌های شهری برای پاسخ‌گویی به هر یک از نیازهای انسان در شهر ایرانی اسلامی نیز نشان داد که کاربری‌های مسکونی، بهداشتی و درمانی، تاسیسات و تجهیزات شهری و شبکه حمل‌ونقل برای پاسخ‌گویی به نیاز زیست‌محور، کاربری‌های تفریحی و توریستی، پارک و فضای سبز، ورزشی و تجاری و خدماتی برای پاسخ‌گویی به نیاز تفریح‌محور، کاربری‌های فرهنگی و هنری، آموزشی و مذهبی برای پاسخ‌گویی به نیاز فرهنگ‌محور و کاربری‌های مذهبی، فرهنگی و هنری، آموزشی و مسکونی برای پاسخ‌گویی به نیاز معنای‌محور از بیشترین سهم نسبت به دیگر کاربری‌ها برخوردار هستند (نمودار ۲).

رویکرد مطالعاتی الگو نیز رویکرد معرفت‌گرایانه است. به این صورت که با توجه به اهمیت انسان به عنوان عامل هویت‌بخش در شهر برای پاسخ به این پرسش که مبانی انسان‌شناسی اسلامی چیست؟ به شناخت انسان از دید اسلام پرداخته و به تبع ابعاد گوناگون وجودی او (روح و جسم)، شهر اسلامی متناسب با انسان و نیازهای جسمانی و روحانی او شکل می‌گیرد و زمینه‌ای برای رشد او فراهم می‌شود. پس از تخصصی‌سازی کردن، نیازهای انسان در چهار رده زیست‌محور، تفریح‌محور، فرهنگ‌محور و معنای‌محور طبقه‌بندی می‌شوند. از سوی دیگر در این الگو اهداف شهر زیست‌پذیر به عنوان مبانی نظری در نظر گرفته می‌شود، با این تفاوت که به جای تاکید بر لایه‌های پایین (نیازهای جسمانی) بر برنامه‌ریزی دقیق و رشد حداکثری در تامین لایه‌های بالاتر (نیازهای روحانی) انسان، تحت عنوان شهر رشد‌پذیر تاکید می‌شود. شهر رشد‌پذیر به معنی ظرفیت‌سازی برای فعالیت در لایه‌های بالاتر (نیازهای روحانی) یا به عبارتی اراضی هر نیاز بدون توقف در آن و زمینه‌سازی در هر نیاز برای حرکت و تامین نیاز در سطوح بالاتر است. در این الگو، بر دو ساحت بالقوه نفس تاکید شده است و برای عمل کردن به آن باید به دو ساحت اول تنها در حد ضرورت پاسخ داد تا لایه‌های بالاتر شکوفا شوند. اگر لایه‌های نخست کمتر و یا بیش از حد معمول پاسخ یابند، راه رشد و ارتقای نفس را سد می‌کنند و شرایط به فعلیت رسیدن آن دو سطح برتر را محدود می‌کنند. البته براساس مطالعات مارلو این حالت الزاماً به تامین کامل لایه‌های اول وابسته نیست، ولی در صورت تامین درست و به اندازه، ظرفیت رشد بهتری دارد. اما هدف اصلی این الگو، زمینه‌سازی و هشدار برای برنامه‌ریزی دقیق و رشد حداکثری در لایه‌های سه و چهار (فرهنگ‌محور و معنای‌محور) آن است که هدف اصلی تعریف انسان را نیز تشکیل می‌دهد. درحقیقت می‌توان گفت رویکرد پایداری و زیست‌پذیری در سه بعد زیستی، تفریحی و فرهنگی اجتماعی فعال‌تر هستند و به بعد چهارم توجهی زیادی ندارند. مهمترین نکته مورد تاکید در شهر رشد‌پذیر، توجه به بعد چهارم یعنی نیازهای معنای‌محور است (شکل ۱).

در مرحله‌ی بعد، برای برقراری روابط مطلوب بین نیازها تدوین پرسش‌نامه در سه مرحله انجام شد. سپس پرسش‌نامه‌های تدوین‌شده در اختیار متخصصان قرار گرفت و از آنها خواسته شد به

جدول ۶) رویکرد و روش انجام مطالعه

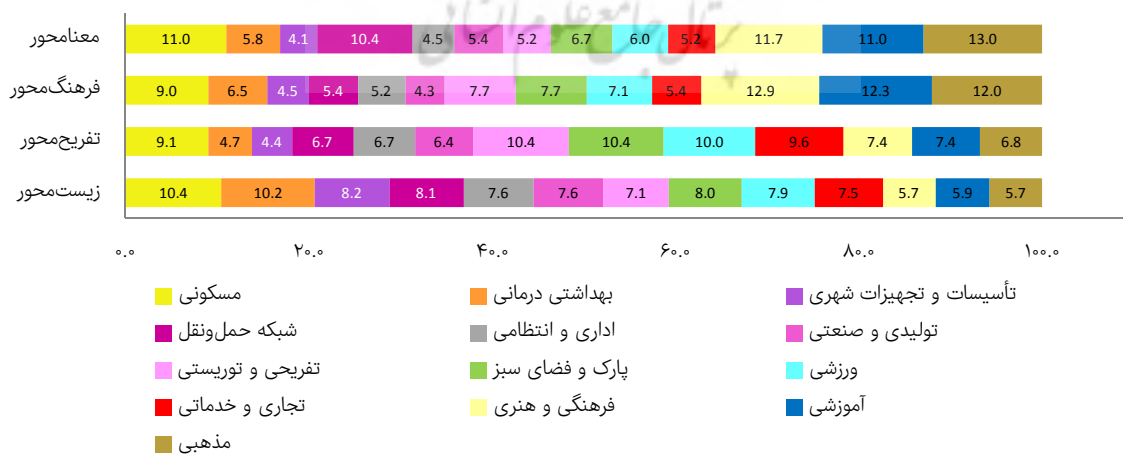
مراحل پژوهش	رویکرد پژوهش	روش پژوهش	روش تجزیه و تحلیل
مرحله اول استخراج نیازهای قابل تحقق انسان در محیط شهر، استخراج مهم‌ترین اصول محتوایی شهر ایرانی اسلامی برای تحقق مطلوب هر یک از نیازهای انسان، تعیین نسبت وزن نسبی کاربری‌های شهری متناظر با نیازهای انسان، تعیین نسبت وزن نسبی مهم‌ترین اصول شهر اسلامی در دو شرایط مطلوب و نامطلوب، تعیین نسبت وزن نسبی هر یک از اصول برای تحقق مطلوب هر یک از کاربری‌های اراضی شهری	کمی و کیفی	استدلالی- تحلیلی	روش دلفی با دو شیوه مصاحبه و پرسش‌گری، استفاده از نرم‌افزار SPSS به منظور تجزیه و تحلیل توصیفی
مرحله دوم ارایه الگوی شهرسازی ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان	کیفی	استدلالی- تحلیلی	استدلالی- تحلیلی

شکل ۱) نیازهای چهارگانه انسان در شهر ایرانی اسلامی در راستای رشد و تعالی انسان براساس مطالعات نویسندگان

جدول ۷) میانگین آماری هر یک از کاربری‌های اراضی شهری متناظر با نیازهای زیست‌محور در شهر ایرانی اسلامی براساس دیدگاه متخصصان بر حسب طیف لیکرت؛ خیلی زیاد (۵)، زیاد (۴)، متوسط (۳)، کم (۲)، خیلی کم (۱)

نیازهای معنامحور	نیازهای فرهنگ‌محور	نیازهای تفریح‌محور	نیازهای زیست‌محور	کاربری‌های شهری
۴/۲۵±۰/۸۶	۳/۵۰±۱/۰۰	۴/۱۶±۰/۷۱	۵±۰/۰۰	مسکونی
۲±۰/۸۵	۲/۰۸±۱/۰۸	۴/۴۱±۰/۶۶	۳/۵۸±۰/۶۶	تجاری خدماتی
۴/۲۵±۰/۸۶	۴/۷۵±۰/۶۲	۳/۴۱±۰/۶۶	۲/۸۳±۰/۹۳	آموزشی
۲/۲۵±۰/۷۵	۲/۵۰±۰/۷۹	۲/۱۶±۰/۹۳	۴/۹۱±۰/۲۸	بهداشتی درمانی
۴/۵۰±۰/۹۰	۵±۰/۰۰	۳/۴۱±۰/۶۶	۲/۷۵±۰/۶۲	فرهنگی هنری
۲/۵۸±۱/۱۶	۳±۰/۷۳	۴/۷۵±۰/۴۵	۳/۸۳±۰/۳۸	پارک و فضای سبز
۲/۰۸±۱/۱۶	۱/۶۶±۰/۷۷	۲/۹۱±۱/۴۴	۳/۶۶±۰/۶۴	تولیدی صنعتی
۴±۰/۷۵	۲/۰۸±۰/۷۹	۳/۰۸±۱/۰۸	۳/۸۷±۰/۸۳	شبکه حمل‌ونقل
۱/۵۸±۰/۹۰	۱/۷۵±۰/۶۲	۲/۰۰±۰/۷۳	۳/۹۱±۰/۸۰	تاسیسات و تجهیزات
۱/۷۵±۰/۸۶	۲±۰/۷۳	۳/۰۸±۰/۶۵	۳/۶۶±۰/۶۵	اداری انتظامی
۲/۳۳±۰/۹۸	۲/۷۵±۰/۶۲	۴/۵۸±۰/۵۱	۳/۸۰±۰/۳۴	ورزشی
۵±۰/۰۰	۴/۶۶±۰/۶۵	۳/۱±۰/۹۹	۲/۷۵±۰/۹۶	مذهبی
۲±۱/۱۲	۳±۰/۸۵	۴/۷۵±۰/۴۵	۳/۴۱±۰/۶۶	تفریحی توریستی

نمودار ۲) مقایسه سهم هر یک از کاربری‌های شهری برای پاسخ‌گویی به هر یک از نیازهای انسان در شهر ایرانی اسلامی براساس؛ میانگین نظرات متخصصان (اعداد بر حسب درصد هستند).

نسبت وزن نسبی هر یک از اصول شهر ایرانی اسلامی برای تحقق مطلوب کاربری‌های اراضی شهری

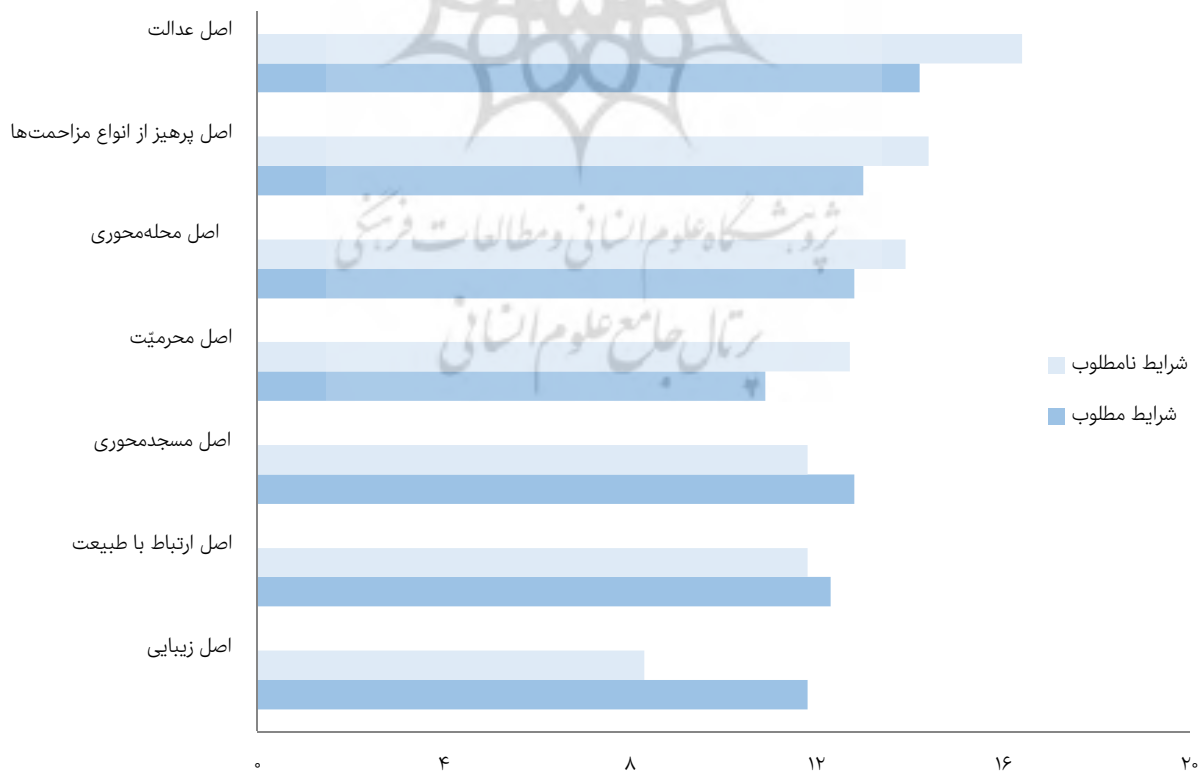
سهم هر یک از اصول محتوایی شهر ایرانی اسلامی برای تحقق مطلوب هر یک از کاربری‌های اراضی شهری توسط متخصصان برنامه‌ریزی، طراحی و معماری حوزه شهر ایرانی اسلامی تعیین شد. در ادامه مقادیر میانگین آماری هر یک از اصول در قالب طیف لیکرت ارایه شد (جدول ۸).

طبق دیدگاه متخصصان، اصول پرهیز از انواع مزاحمت‌ها، محرمیت، عدالت و محله‌محوری برای تحقق مطلوب کاربری مسکونی، اصول عدالت و محله‌محوری برای تحقق مطلوب کاربری‌های تجاری و خدماتی، تاسیسات و تجهیزات و ورزشی، اصول عدالت و پرهیز از انواع مزاحمت‌ها برای تحقق مطلوب کاربری‌های بهداشتی و درمانی، اداری و انتظامی، تولیدی و صنعتی، آموزشی و شبکه حمل‌ونقل، اصول ارتباط با طبیعت، زیبایی و عدالت برای تحقق مطلوب کاربری‌های پارک و فضای سبز شهری و تفریحی و توریستی، اصول مسجدمحوری و محله‌محوری برای تحقق مطلوب کاربری مذهبی و اصول زیبایی و پرهیز از انواع مزاحمت‌ها برای تحقق مطلوب کاربری فرهنگی و هنری از بیشترین سهم نسبت به دیگر اصول برخوردار هستند. مقایسه سهم هر یک از اصول شهر ایرانی اسلامی برای تحقق مطلوب هر یک از کاربری‌های اراضی نیز نشان داد که در حالت کلی اصول عدالت، محله‌محوری و پرهیز از انواع مزاحمت‌ها بیشترین سهم را نسبت به دیگر اصول دارند (نمودار ۴).

نسبت وزن نسبی مهمترین اصول محتوایی شهر ایرانی اسلامی جهت استقرار مکان‌یابی هر یک از کاربری‌های شهری

مهمترین اصول شهر ایرانی اسلامی براساس بررسی و تحلیل ادبیات پژوهش احصا شد و برای وزن‌دهی به هر یک از آنها در اختیار متخصصان قرار گرفت. در این مطالعه، اصل عدالت با مفهوم کلی توزیع عادلانه منابع و خدمات، اصل پرهیز از انواع مزاحمت‌ها با مفهوم هرگونه مزاحمت صوتی و بصری، اصل ارتباط با طبیعت با مفهوم وجود عناصر طبیعی در فضاهای مسکونی، محله و شهر، اصل محله‌محوری با مفهوم تاکید بر همبستگی اجتماعی، اصل محرمیت با مفهوم تامین امنیت و آرامش فضاهای مسکونی و فضاهای عمومی، اصل زیبایی با مفهوم زیبایی بصری عناصر شهری با تاکید بر علایم و نشانه‌های هویت ایرانی اسلامی و اصل مسجدمحوری با مفهوم تشخص مسجد در فضای محله و شهر مدنظر قرار گرفت (نمودار ۳).

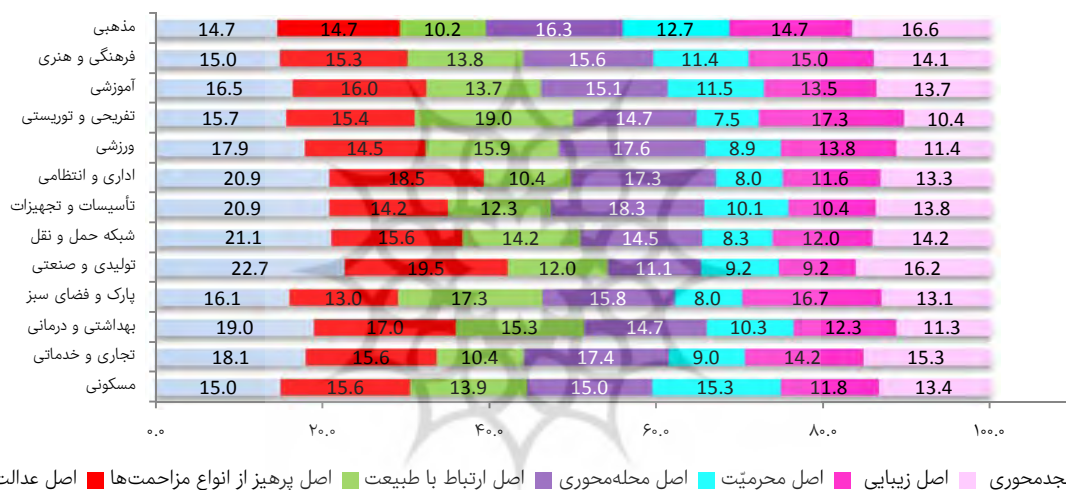
طبق دیدگاه متخصصان هفت اصل عدالت، پرهیز از انواع مزاحمت‌ها، ارتباط با طبیعت، محله‌محوری، محرمیت، زیبایی و مسجدمحوری به‌عنوان مهمترین اصول شهر ایرانی اسلامی هستند که در صورت محدودیت مالی و زمانی در هر دو شرایط مطلوب و نامطلوب اصول عدالت، پرهیز از انواع مزاحمت‌ها، محله‌محوری و ارتباط با طبیعت از نظر اهمیت از اولویت بیشتر و اصل زیبایی از کمترین میزان اهمیت نسبت به دیگر اصول برخوردار هستند.

نمودار ۳) مقایسه سهم هر یک از مهم‌ترین اصول شهر ایرانی اسلامی برای استقرار مکان‌یابی هر یک از کاربری‌های شهری در دو شرایط مطلوب و نامطلوب

جدول ۸) میانگین اصول شهر ایرانی اسلامی برای تحقق مطلوب هر یک از کاربری‌های اراضی شهری براساس دیدگاه متخصصان بر حسب طیف لیکرت: خیلی زیاد (۵)، زیاد (۴)، متوسط (۳)، کم (۲)، خیلی کم (۱)

کاربری‌ها	عدالت	پرهیز از انواع مزاحمت‌ها	ارتباط با طبیعت	محل محوری	محرمیت	زیبایی	مسجد محوری
مسکونی	۴/۶۶	۴/۸۳	۴/۳۳	۴/۶۶	۴/۷۵	۳/۶۶	۴/۱۶
تجاری و خدماتی	۴/۳۳	۳/۷۵	۲/۵۰	۴/۱۶	۲/۱۶	۳/۴۱	۳/۶۶
بهداشتی و درمانی	۴/۷۵	۴/۲۵	۳/۸۳	۳/۶۶	۲/۵۸	۳/۰۸	۲/۸۳
پارک و فضای سبز	۴/۶۶	۳/۷۵	۵	۴/۵۸	۲/۳۳	۴/۸۳	۳/۰۸
تولیدی و صنعتی	۴/۰۸	۳/۵۰	۲/۱۶	۲	۱/۶۶	۱/۶۶	۲/۹۱
حمل و نقل	۴/۸۳	۳/۵۸	۳/۲۵	۳/۳۳	۱/۹۱	۲/۷۵	۳/۲۵
تاسیسات و تجهیزات	۴/۶۶	۳/۱۶	۲/۷۵	۴/۰۸	۲/۲۵	۲/۳۳	۳/۰۸
اداری و انتظامی	۴/۳۳	۳/۸۳	۲/۱۶	۳/۵۸	۱/۶۶	۲/۴۱	۲/۷۵
ورزشی	۴/۳۳	۳/۵۰	۳/۸۳	۴/۲۵	۲/۱۶	۳/۳۳	۲/۷۵
تفریحی و توریستی	۴/۰۰	۳/۹۱	۴/۸۳	۳/۷۵	۱/۹۱	۴/۴۱	۲/۶۶
آموزشی	۴/۹۱	۴/۷۵	۴/۰۸	۴/۵۰	۳/۴۱	۴	۴/۰۸
فرهنگی هنری	۴/۱۶	۴/۲۵	۳/۸۳	۴/۳۳	۳/۱۶	۴/۱۶	۳/۹۱
مذهبی	۴/۴۱	۴/۴۱	۳/۰۸	۴/۹۱	۳/۸۳	۴/۴۱	۵

نمودار ۴) مقایسه سهم هر یک از اصول محتوایی شهر اسلامی برای تحقق مطلوب هر یک از کاربری‌های اراضی شهری

نتیجه‌گیری

این مطالعه با هدف ارایه الگوی شهر اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان انجام شد. اگرچه در مطالعات پیشین از منظر خاصی به مسائلی مربوط به برنامه‌ریزی شهر ایرانی اسلامی پرداخته شده است که در جایگاه خود اهمیت و ارزش دارند، اما توجه به مبانی نظری منسجم برای تحقق نیازهای مادی، روانی، عقلانی و روحانی انسان به صورت توأمان برگرفته از مبانی انسان‌شناسی اسلامی در مطالعات انجام شده مورد غفلت قرار گرفته است. به همین منظور ابتدا طبقه‌بندی نیازهای انسان از دیدگاه متفکران غربی و مسلمان بررسی شد. ارزیابی و مقایسه برخی از مهمترین مطالعات نشان داد که طبقه‌بندی نیازهای انسان از منظر متفکران غربی با نقدهایی جدی روبرو بوده و نتوانسته‌اند خلأ مدل جامع از انسان و نیازهای او را رفع کنند. بنابراین برای دستیابی به مدلی کاربردی از نیازهای

انسان مروری بر مهمترین منابع اسلامی و نظریه‌های متفکران مسلمان ضرورت داشت. طبقه‌بندی نیازهای انسان از سوی متفکران مسلمان تلاشی برای تبیین چگونگی پاسخ‌گویی اسلام به‌عنوان دین خاتم به نیازهای متغیر انسان است و همین امر سبب شده که هر یک در لایه‌های دو، سه و یا چهار ساحتی به بررسی و دسته‌بندی نیازهای انسان بپردازند. در این مطالعه برای ارایه مدلی جامع و کاربردی از نیازهای انسان در حوزه برنامه‌ریزی از روشن‌ترین و کامل‌ترین اظهار نظر برگرفته از روایتی از امام علی^(ع) که نفس انسان را در چهار مرتبه گیاهی، حیوانی، عقلانی و روحانی تقسیم کرده است، به‌عنوان یک فرض کمک گرفته شد. این روایت تعریف جامعی از انسان است و توسط متفکران اسلامی نیز شرح داده شده و در چند تحقیق معمارانه و شهرسازانه مبنای بعد اسلامی کار قرار گرفته است و براساس مبنای نظری مشخص در دیدگاه اسلامی شکل

تاکید بر نیازهای جسمانی، به برنامه‌ریزی دقیق و رشد حداکثری در تامین نیازهای روحانی انسان تحت عنوان شهر رشدپذیر مورد توجه قرار گرفت. هدف اصلی از ارایه این الگو با توجه به تاکید اسلام بر رشد، زمینه‌سازی برای برنامه‌ریزی دقیق و رشد حداکثری در لایه‌های سه و چهار (فرهنگ‌محور و معنای‌محور) آن بود که این نیز هدف اصلی تعریف انسان است. در این الگو ارضای هر نیاز بدون توقف در آن، زمینه‌سازی در هر نیاز برای حرکت و تامین نیاز در سطوح بالاتر مورد تاکید است. به صورتی که هیچ نیازی نباید آن‌قدر مهم تلقی شود که مانع پاسخ به نیازهای سطح بالاتر شود. بنابراین از آن‌جا که شهر و برنامه‌ریزی شهری مرتبط با انسان است، توجه به ابعاد انسانی و نیازهایش برای رشد او در شهر ضرورت دارد و باید در تدوین طرح‌های توسعه شهری مورد تاکید قرار بگیرند.

تشکر و قدردانی: موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

تاییدیه اخلاقی: نویسندگان تعهد می‌دهند که این مطالعه در زمان ارسال برای این نشریه در هیچ نشریه ایرانی یا غیرایرانی در حال بررسی نیست و تا تعیین تکلیف قطعی در این نشریه برای هیچ نشریه ایرانی یا غیرایرانی دیگری ارسال نخواهد شد.

تعارض منافع: هیچ‌گونه تعارض منافی بین نویسندگان وجود ندارد.

سهم نویسندگان: کیمیا قاسمی (نویسنده اول)، نگارنده مقدمه/ پژوهشگر اصلی/ تحلیلگر آماری (۶۰٪)؛ مهدی حمزه‌نژاد (نویسنده دوم)، روش‌شناس/ پژوهشگر کمکی/ نگارنده بحث (۳۰٪)؛ ابوالفضل مشکینی (نویسنده سوم)، پژوهشگر کمکی (۱۰٪).

منابع مالی: این مطالعه برگرفته از یک پایان‌نامه دکتری در دانشگاه تربیت مدرس است و با حمایت همین دانشگاه انجام شده است.

منابع

- 1- Pakzad P. An intellectual history of urbanism, from "quantity" to "quality". 1st Edition. 2nd Volume. Tehran: Armanshahr, shahidi; 2011. [Persian]
- 2- Choay F. Lurbanism, utopias and realities, an anthology. 1st Edition. Habibi M, translator. Tehran: University of Tehran Press; 1996. [Persian]
- 3- Jacobs J. The death and life of great American cities. Parsi HR, Aflatouni A, translators. 1st Edition. Tehran: University of Tehran Press; 2008. [Persian]
- 4- Khorasani M. Explanation of livability of surrounding village with quality of life approach (case study: Of Varamin City) [Dissertation]. Tehran: University of Tehran; 2012. [Persian]
- 5- Rastbin S, Jafary Y, Daram Y, Moazezi Mehr Tehran AM. Research on relationship between environmental qualities and continuation of urban life in public realm. BAGH-E NAZAR. 2012;9(21):35-44. [Persian]
- 6- Meshkini A, Ghasemi K. The place of cultural spaces in contemporary urban development plans (evaluation of the area and per capita of cultural services in the comprehensive plan and detailed plans of Isfahan metropolis). Q J Socio Cult Dev Stud. 2018;7(2):39-66. [Persian]
- 7- Mahdavi Nejad M], Molaei M. Comparative comparison of Tehran with Islamic cities with modern structure. Tehran: Tehran Urban Research and planning center,

گرفته و با جزئیات بیشتری نسبت به دیگر طبقه‌بندی‌ها تفصیل داده شده است. در مرحله بعد، نیازهای انسان متناظر با مراتب نفس و قوا در چهار سطح طبقه‌بندی شد تا بتواند شناخت مناسبی از انسان برای طراحان و برنامه‌ریزان شهری فراهم کند. سپس با استناد به قرآن و سنت، به معرفی اصول محتوایی شهر اسلامی و مفهوم هر یک از آنها در برنامه‌ریزی شهری به‌منظور تحقق بهینه هر یک از نیازهای چهارگانه پرداخته شد. در مرحله بعد برای برقراری روابط مطلوب بین نیازها پرسش‌نامه‌ها طی در سه مرحله به تدوین پرداخته شد. سپس پرسش‌نامه‌ها در اختیار متخصصان قرار گرفت و از آنها خواسته شد وزن نسبی هر یک از کاربری‌ها برای پاسخ‌گویی به نیازهای انسان، وزن نسبی اصول محتوایی شهر اسلامی نسبت به هم از نظر اهمیت در دو شرایط مطلوب و نامطلوب و وزن نسبی هر یک از آنها برای پاسخ‌گویی مطلوب به هر یک از نیازهای انسان را تعیین کنند. مقایسه سهم هر یک از کاربری‌های شهری برای پاسخ‌گویی به هر یک از نیازهای انسان در شهر اسلامی نشان داد که کاربری‌های مسکونی، بهداشتی و درمانی، تاسیسات و تجهیزات شهری و شبکه حمل‌ونقل برای پاسخ‌گویی به نیاز زیست‌محور، کاربری‌های تفریحی و توریستی، پارک و فضای سبز، ورزشی و تجاری و خدماتی برای پاسخ‌گویی به نیاز تفریح‌محور، کاربری‌های فرهنگی و هنری، آموزشی و مذهبی برای پاسخ‌گویی به نیاز فرهنگ‌محور و کاربری‌های مذهبی، فرهنگی و هنری، آموزشی و مسکونی برای پاسخ‌گویی به نیاز معنای‌محور از بیشترین سهم نسبت به دیگر کاربری‌ها برخوردار هستند. تعیین وزن نسبی اصول محتوایی شهر ایرانی اسلامی نسبت به هم از نظر اهمیت در دو شرایط مطلوب و نامطلوب نشان داد که طبق دیدگاه متخصصان هفت اصل عدالت، پرهیز از انواع مزاحمت‌ها، ارتباط با طبیعت، محله‌محوری، حریمیت، زیبایی و مسجدمحوری مهمترین اصول محتوایی شهر اسلامی هستند که در صورت محدودیت مالی و زمانی در هر دو شرایط مطلوب و نامطلوب اصول عدالت، پرهیز از انواع مزاحمت‌ها، محله‌محوری و ارتباط با طبیعت از نظر اهمیت از اولویت بیشتر و اصل زیبایی از کمترین میزان اهمیت نسبت به دیگر اصول برخوردار هستند. وزن نسبی هر یک از اصول برای پاسخ‌گویی مطلوب به هر یک از نیازهای انسان نیز نشان داد که در حالت کلی اصول عدالت، محله‌محوری و پرهیز از انواع مزاحمت‌ها بیشترین سهم را نسبت به دیگر اصول دارند.

به این ترتیب توجه به نیازهای انسان و طبقه‌بندی آنها براساس مبانی نظری مشخص پیرامون مراتب نفس و نیازهای انسان در دیدگاه اسلامی، اولویت‌بندی اهمیت نسبی آنها براساس ضرایب و وزن‌های مشخص در طرح‌های توسعه شهری به‌منظور زمینه‌سازی برای برنامه‌ریزی دقیق و رشد حداکثری در پاسخ به نیازهای پایه و والا در قالب الگوی شهر اسلامی موجب تمایز مطالعه حاضر با سایر مطالعات شد. از سویی در این مطالعه، اهداف شهر زیست‌پذیر به‌عنوان رویکردی در راستای دستیابی به توسعه پایدار شهری به‌عنوان مبنای نظری در نظر گرفته شد، با این تفاوت که به جای

- editor. The SAGE encyclopedia of political behavior. Thousand Oaks: SAGE Publications; 2017. pp. 356-357.
- 27- Lawer EE. Motivation in work organizations. Monterey: Brooks/Cole Publishing Co; 1973.
- 28- Lawler III EE, Suttle JL. A causal correlational test of the need hierarchy concept. *Organ Behav Hum Perform.* 1972;7(2):265-87.
- 29- Alderfer CP. An empirical test of a new theory of human needs. *Organ Behav Hum Perform.* 1969;4(2):142-75.
- 30- Herzberg F. The motivation to work. 2nd Edition. Hoboken: Wiley; 1959.
- 31- Wahba MA, Bridwell LG. Maslow reconsidered: A review of research on the need hierarchy theory. *Acad Manag Proc.* 1973;1973(1):514-20.
- 32- Ivancevich JM. Perceived need satisfactions of domestic versus overseas managers. *J Appl Psychol.* 1969;53(4):274-8.
- 33- Tang TL, West WB. The importance of human needs during peacetime, retrospective peacetime, and the Persian Gulf War. *Int J Stress Manag.* 1998;5(1):25-37.
- 34- Krech D, Crutchfield R, Ballachey E. Individual in society; A textbook of social psychology. New York: McGraw-Hill; 1962.
- 35- Alderfer CP. Existence, relatedness, and growth: Human needs in organizational settings. New York: Free Press; 1972.
- 36- Shamlou S. Schools and theories in personality psychology. 7th Edition. Tehran: Roshd Press; 2003. [Persian]
- 37- Al-Ghazali AH. MAAREJ AL-QODS FI MADAREJ MAAREFAT AL-NAFS. Beirut: Dar Al-Afagh Al-Jadida; 1975. [Arabic]
- 38- Sayyid Qutb. In the shadows of the Qur'an. Beirut: Dar AL-Shorough; 1981. [Arabic]
- 39- Sadr MB. Islamic school: Modern man and social problem. 1st Edition. Qom: Islamic Book House; 2003. [Arabic]
- 40- Rashid Rida M. Al-Manar interpretation. Beirut: Blasphemy House Press; 1990. [Arabic]
- 41- Sobhani Tabrizi J. Theology and Islamic education. 3rd Edition. Qom: Institute of Teaching and Research of Imam Sadiq Press; 1993. [Persian]
- 42- Feizi K, Jafari A, Jafari Tabrizi MT. The holy Quran: The symbol of reasonable life. 7nd Edition. Tehran: The Allameh Jafari Institute Press; 2013. [Persian]
- 43- Tabatabai MH. AL-Mizan interpretation. Mousavi Hamedani SMB, translator. 39th Edition. 17th Volume. Qom: Department of Teachers, Institute of Supervision, Islamic Publications; 2017. [Persian]
- 44- Motahari M. Islam and time circumstances. 9th Edition. 1st Volume. Tehran: Sadra Press; 1994. [Persian]
- 45- Mesbah Yazdi MT. Qur'anic knowledge: Theology-cosmology-anthropology. 5nd Edition. Qom: Imam Khomeini Educational Research Institute; 2006. [Persian]
- 46- Kalantari I. The objective solutions of Quran's response to the needs of contemporary people. *J Interpret Res.* 2010;1(2):35-60. [Persian]
- 47- Hassan Zadeh Amoli H. Lessons of self-knowledge. 2nd Edition. Qom: Alef, Lam, Mim Press; 2013. [Persian]
- 48- Noghrekar A. Human interaction with geometric space ideas in architecture. 1st Edition. Tehran: Amir Kabir Press; 2014. [Persian]
- Information Technology Management and Documentation Center; 2013. [Persian]
- 8- Gholipour R, Mohammadi Abyaneh HR. A reflection on the concept of the Islamic city: Introduction to model of urban progress Islamic Iranian. Tehran: Model of Progress; 2014. [Persian]
- 9- Kheirabadi M. Iranian cities: Formation and development. Syracuse: Syracuse University Press; 2000.
- 10- Pourjafar MR, Pourjafar A. Proposed «Mahallah» with centrality of mosque and public spaces in Persian-islamic city. *J Iran Islam Stud.* 2012;3(10):15-24. [Persian]
- 11- Pourahmad A, Faraji Molayee A, Manouchehri Miyandoab A, Azimi A. The effect of modernism on the space-physical development of Iranian Islamic cities (a case study of Tehran). *J Iran Islam Stud.* 2011;2(6):47-62. [Persian]
- 12- Ghasemi K, Hamzenejad M, Meshkini M. The spatial analysis of the livability of 22 districts of Tehran Metropolis using multi-criteria decision making approaches. *Sustain Cities Soc.* 2018;38:382-404.
- 13- Ghasemi K, Hamzenejad M, Meshkini M. The livability of Iranian and Islamic cities considering the nature of traditional land uses in the city and the rules of their settlement. *Habitat Int.* 2019;90:102006.
- 14- Ghasemi K, Hamzenejad M, Meshkini M. An analysis of the spatial distribution pattern of social-cultural services and their equitable physical organization using the TOPSIS technique: The case-study of Tehran, Iran. *Sustain Cities Soc.* 2019;51:101708.
- 15- Meshkini M, Ghasemi K. The most important principles of Iranian Islamic's urban planning. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing; 2018.
- 16- Falahat S. Cities and metaphors, beyond imaginaries of Islamic urban space. Abingdon: Routledge Press; 2018.
- 17- Falahat S. Re-imagining the city: A new conceptualisation of the urban logic of the "Islamic city". Berlin: Springer Vieweg; 2014.
- 18- Mofidi Shemirani M. The environmental and social manifestation of Islamic-Iranian urban and architectural configuration. *Int J Archit Urban Dev.* 2011;1(2):35-8.
- 19- Jamalinezhad M, Talakesh SM, Soltani SH. Islamic principles and culture applied to improve life quality in Islamic cities. *Soc Behav Sci.* 2012;35:330-4.
- 20- Hamzehnejad M. Conceptual and applied principles in designing of religious buildings in Shia Attitudes [Dissertation]. Tehran: Iran University of Science and Technology; 2012. [Persian]
- 21- Ghasemi K. The designing of Iranian Islamic pattern of physical planning for metropolises to fulfill human needs (case study: Tehran metropolis) [Dissertation]. Tehran: Tarbiat Modarres University; 2018. [Persian]
- 22- Hamzenejad M, Noghrekar A, Ranjbar Kermani AM. An introduction on Islamic identity in architecture and urbanism. 1st Edition. Tehran: Payame Sima Press; 2009. [Persian]
- 23- Va'ez A. Man from Islam's view. Orazani N, editor. 1st Edition. Tehran: The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities (SAMT); 1998. [Persian]
- 24- Khosrowpanah A. Sharia scope. Tehran: Ma'aref Press; 2003. [Persian]
- 25- Javadi Amoli A. Human beings from the beinning to the end. 7th Edition. Qom: Aasra Press; 2016. [Persian]
- 26- Huitt W. Hierarchy of needs. In: Moghaddam FM,